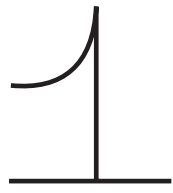

His toria scholas tica

2026
12

Mezinárodní časopis
pro dějiny výchovy a vzdělání

International Review
for History of Education

Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského

Praha 2026

Historia scholastica

Číslo 1, červen 2026, ročník 12

Number 1, June 2026, Volume 12

Šéfredaktor Editor-in-chief

PhDr. Jan Šimek, Ph.D. (jan.simek@nmpk.cz)

Redakční rada Editorial Board

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR)

doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

prof. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)

doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

Mgr. Magdaléna Šustová (Muzeum hlavního města Prahy)

prof. Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (Università di Macerata)

prof. Dr. Antonella Cagnolati (Università di Foggia)

prof. Dr. Marcelo Caruso (Humboldt Universität Berlin)

prof. Dr. Lucien Criblez (Universität Zürich)

prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)

prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)

prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)

prof. PhDr. Blanka Kudláčková, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)

prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)

prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)

prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)

prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)

prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)

prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)

prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Výkonná redaktorka Executive Editor

Mgr. Lucie Bortová (bortova@nmpk.cz)

Vydavatel Publisher

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, Česká republika, IČ 61387169, www.nmpk.gov.cz

Obálka a grafická úprava Cover and Graphic Design

Pavel Průša

Sazba Type Setting

Mgr. Lucie Bortová

Časopis *Historia scholastica* vychází 2× ročně. *Historia scholastica is published twice a year.*

Indexováno v Indexed in

SCOPUS, ERIH+, DOAJ, EBSCO, Ulrich's Periodicals Directory

ISSN 2336-680X (online)

Číslo registrace MK ČR E 22258

Obsah

Contents

Úvodník	5	— Jan Šimek
Editorial		
Studie	13	The Role of Nature in (Latin) Education in the Bohemian Lands in the 16th and Early 17th Centuries — Martin Holý
Studies	33	Johann Christoph Döll (1808–1885), „Der Erzähler, ein belehrendes Lesebuch für Jedermann“ (1850). Zu Entstehung, Konzept und Gebrauch eines Lehrmittels für den Unterricht im Männerzuchthaus Bruchsal <i>Johann Christoph Döll (1808–1885), „Der Erzähler, ein belehrendes Lesebuch für Jedermann“ (1850). On the Origin, Concept, and Use of a Teaching Aid for Instruction in the Bruchsal Men's Prison</i> — Daniel Oelbauer
	57	Vzdelávanie v službách plánovaného hospodárstva: Priemyselné školstvo na Slovensku (1948–1953) <i>Education in the service of a planned Economy: Industrial Education in Slovakia (1948–1953)</i> — Soňa Gabzdilová & Mária Ďurkovská
	87	The Mediterranean University Cruise of 1933: A Symbol of Pedagogical Renewal in the Second Spanish Republic — Andra Santiesteban & Jaime del Rey Tapia
	113	Die Grauzonen der „Volksgemeinschaft“ – Ein erzwungener Gang ins Unbestimmte <i>The Grey Areas of the „Volksgemeinschaft“ – A Forced Descent into Indeterminacy</i> — Jakob Benecke

**Studie
Studies**

- 139 Carl Friedrich Riemanns (1756–1812) Studienaufenthalt (1780) an der Rochowschen Musterschule in Reckahn und seine Publikation in vier Auflagen (1781/1792/1798/1809). Beobachtungen – Beschreibungen – Folgerungen
Carl Friedrich Riemann's (1756–1812) study visit (1780) to Rochow's model school in Reckahn and his publication in four editions (1781/1792/1798/1809). Observations – Descriptions – Conclusions
— Frank Tosch
- 165 Nature and Art – The Role of Nature in Hungarian Visual Culture Education since the 1990s, with a Focus on Post-2010 Curricular Reforms
— Erika Anna Turzai & Beatrix Vincze
- 193 Dětské útulky jako možnost a specifická forma institucionální péče o děti předškolního věku v českých zemích a v Československu
Children's shelters as an option and a specific form of institutional care for preschool-aged children in the Czech lands and in Czechoslovakia
— Eva Maria Hrdinová & Karel Konečný

Editorial

The current issue of the journal presents eight studies from the field of the history of education (*Historische Bildungsforschung*). The published articles exhibit considerable chronological, geographical, and thematic diversity. The thematic scope of the contributions spans from the early modern period (the sixteenth century) to reflections on curricular reforms in **the first quarter** of the twenty-first century. Geographically, the authors focus primarily on Central Europe – specifically the Bohemian lands, Slovakia, Germany, and Hungary – with a comparative extension provided by a study on the history of education in Spain. Despite the absence of a single overarching theme, several natural thematic clusters emerge. These concern the role of nature and aesthetics in education, the instrumentalization of schooling by authoritarian or totalitarian regimes, and, finally, the phenomena of educational reform and emancipation.

The first thematic group consists of studies reflecting on nature and its educational, ethical, and aesthetic functions across centuries. An early modern perspective is introduced by **Martin Holý**, who analyzes the role of nature in Latin education in the Bohemian lands during the sixteenth and early seventeenth centuries. Avoiding a one-sided theological or philosophical interpretation, the author draws on a broad range of source material (school regulations, university disputations, and Comenius's *Informatorium maternum*) to demonstrate how the contemporary theocentric worldview was intertwined with the moral formation of the individual through botanical metaphors and the systematic observation of the natural order. This research is chronologically followed by **Frank Tosch**, who focuses on the turn of the nineteenth century in Prussia. Examining four editions of a text by C. F. Riemann (1781–1809), Tosch documents the reception and dissemination of the enlightenment reforms implemented at the Rochow model school in Reckahn and their influence on the Potsdam Military Orphanage. Tosch demonstrates that the reform consisted both in

transforming material conditions (emphasizing light and fresh air) and in the gradual professionalization of teachers, moving philanthropic ideas toward Pestalozzian methods. A counterpoint to these historical analyses is provided by **Erika Anna Turzai and Beatrix Vincze**, who shift the focus to the present day. They examine the role of nature and the Nature Art movement in Hungarian visual culture education and museum pedagogy from the 1990s through the curricular reforms after 2010. Based on a qualitative analysis of curricula and manuals, the authors capture a shift from an earlier experiential approach to outdoor activities toward a contemporary conceptual framework that links art education with environmental awareness.

The second distinct line of this issue is formed by contributions analyzing education and school institutions as tools of state control, rehabilitation, or ideological indoctrination. Situated in the mid-nineteenth century, the study by **Daniel Oelbauer** examines specific teaching aids in penal institutions, focusing on Döll's 1850 reading book designed for the men's prison in Bruchsal, Baden. Through the licensing processes of this textbook, the author uncovers the institutional aims of contemporary prison pedagogy and the Ministry of Justice, while also touching upon period writing practices and the issue of plagiarism in textbook compilation. The challenges of the twentieth-century totalitarian state are addressed by **Jakob Benecke**, who examines the National Socialist dictatorship. Using the structures of the Hitler Youth (*Hitlerjugend*) and its special units (*Sonderbanne*), he analyzes the ideological "grey areas" (*Grauzonen*) arising between the totalitarian pressure for inclusion into the racially defined community (*Volksgemeinschaft*) on the one hand and the threat of exclusion on the other, tracing their biographical impact on growing youth.

Two subsequent texts address the apparatus of control and social engineering under the post-war communist regime in Czechoslovakia. **Eva Maria Hrdinová and Karel Konečný** explore the history of day nurseries (*dětské útulky*) as a specific form of institutional pre-school care. Utilizing the methodology of conceptual history (*Begriffsgeschichte*), the authors first analyze the terminological development

(nursery, day-care center, asylum) in Austria-Hungary and interwar Czechoslovakia, subsequently illuminating the rapid expansion of agricultural and industrial nurseries in the 1950s. Based on extensive archival research, the text demonstrates how these specific facilities, which supplemented the existing network of kindergartens, served as an economic tool of the state to release labor during the collectivization of agriculture. Parallel developments in Slovakia between 1948 and 1953 are reflected by **Soňa Gabzdilová and Mária Ďurková**, who analyze Slovak vocational and technical secondary education during the first five-year plan. The authors demonstrate how industrial schools were subordinated to the goals of a centrally planned economy, resulting in the ideological instrumentalization of the teaching profession, where institutional autonomy was suppressed in favor of producing politically loyal cadres.

The final contribution to this issue departs from the preceding analyses of power and directs attention to the emancipatory and innovative potential of pedagogy. **Andra Santiesteban and Jaime del Rey Tapia** present the Mediterranean University Cruise of 1933 as a key educational initiative of the Second Spanish Republic. The article analyzes this 45-day study voyage as a practical implementation of the active pedagogy principles promoted by the reformist movement *Institución Libre de Enseñanza*, which was built on experiential learning, interdisciplinarity, and the dismantling of traditional hierarchies between professors and students. Furthermore, the authors combine historical analysis with museum pedagogy, reflecting on the role of physical objects (a ship model in the university museum) in preserving this educational heritage.

Taken as a whole, the presented collection of eight studies offers a rich insight into the methodological diversity of the contemporary history of education. In this issue, readers will find papers drawing on classical heuristics in national and institutional archives, analyses of the contemporary press, textbooks, and curricular documents, as well as contributions applying the methods of conceptual history or material culture. The journal thus provides stimulating material for further

scholarly discussion on how political, social, material, and ideological factors shaped educational reality in the European context.

Úvodník

Aktuální číslo časopisu předkládá odborné veřejnosti celkem osm studií z oboru dějin pedagogiky a historického výzkumu vzdělávání (*Historische Bildungsforschung*). Publikované texty vykazují značnou chronologickou, geografickou i tematickou pluralitu. Tematický rozsah předkládaných příspěvků sahá od raného novověku (16. století) až po reflexi kurikulárních reforem v první čtvrtině 21. století. Geograficky se autoři zaměřují primárně na prostor střední Evropy – konkrétně na české země, Slovensko, Německo a Maďarsko –, přičemž komparativní přesah zajišťuje studie věnovaná dějinám školství ve Španělsku. I přes absenci jednotného zastřešujícího tématu lze mezi jednotlivými texty vysledovat přirozené tematické okruhy, jež se dotýkají role přírody a estetiky ve vzdělávání, instrumentalizace školství v rukou autoritářských či totalitních režimů a v neposlední řadě také fenoménu pedagogické reformy a emancipace.

První tematickou skupinu tvoří studie reflektující reflexi přírody a její edukační, etické či estetické funkce v proměnách staletí. Raně novověkou perspektivu otevírá **Martin Holý**, který analyzuje roli přírody v latinském vzdělávání v českých zemích v 16. a na počátku 17. století. Autor se vyhýbá jednostrannému teologickému či filozofickému výkladu a na základě široké pramenné základny (školní řády, univerzitní disputace, Komenského *Informatorium školy mateřské*) dokládá, jak byl tehdejší teocentrický pohled na svět provázán s morální formací jedince skrze botanické metafory a systematické pozorování přírodního řádu. Na tento výzkum chronologicky navazuje **Frank Tosch**, jenž se zaměřuje na přelom 18. a 19. století v Prusku. Na příkladu čtyř vydání spisu C. F. Riemanna (1781–1809) dokumentuje recepci a šíření osvícenských reforem Rochowovy vzorné školy v Reckahnu a jejich

vliv na Postupimský vojenský sirotčinec. Tosch ukazuje, že tehdejší reforma spočívala jak v proměně materiálních podmínek (důraz na světlo a vzduch), tak v postupné profesionalizaci učitelů a postupné transformaci filantropických myšlenek směrem k Pestalozziho metodám. Kontrapunkt k těmto historickým analýzám představuje text **Eriky Anny Turzai a Beatrice Vincze**, který se přesouvá do současnosti a zkoumá roli přírody a uměleckého směru *Nature Art* v maďarském výtvarném vzdělávání a muzejní pedagogice od 90. let 20. století po kurikulární reformy po roce 2010. Autorky na základě kvalitativní analýzy osnov a příruček zachycují posun od ranějšího zážitkového pojetí outdoorových aktivit k současnému konceptuálnímu pojetí, jež propojuje estetickou výchovu s environmentálním vědomím.

Druhou výraznou linii čísla představují příspěvky analyzující vzdělávání a školské instituce jako nástroje státní kontroly, nápravy či ideologické indoktrinace. Do poloviny 19. století je situována studie **Daniela Oelbauera**, která zkoumá specifické edukační pomůcky v nápravných zařízeních, konkrétně Döllovu čítanku z roku 1850 určenou pro věznicí pro muže v bádenském Bruchsalu. Autor skrze schvalovací procesy této pomůcky odkrývá institucionální záměry tehdejší nápravné pedagogiky a ministerstva spravedlnosti, přičemž se dotýká i dobové literární praxe a otázky plagiátorství při sestavování učebnic. Problematiku totalitního státu 20. století otevírá **Jakob Benecke**, který se věnuje nacionálněsocialistické diktatuře. Na příkladu struktur Hitlerjugend a jejich specifických oddílů (*Sonderbanne*) analyzuje ideologické „šedé zóny“ (*Grauzonen*) vznikající mezi totalitním tlakem na inkluzi do rasově definované komunity (*Volksgemeinschaft*) na straně jedné a hrozbou exkluze na straně druhé, a sleduje jejich biografický dopad na dospívající mládež.

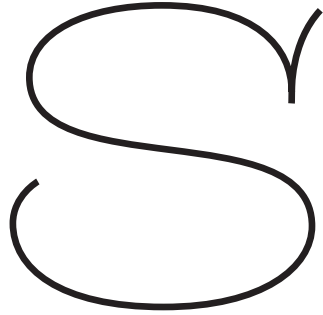
Na aparát kontroly a sociálního inženýrství, tentokrát v podmínkách poválečného komunistického režimu v Československu, navazují další dva texty. **Eva Maria Hrdinová a Karel Konečný** se zabývají historií tzv. dětských útulků jako specifické formy předškolní péče. Autoři metodou dějin pojmů (*Begriffsgeschichte*) nejprve analyzují terminologický vývoj (útulek, opatrovna, azyl) v Rakousku-Uhersku a meziválečném Československu, aby následně osvětlili prudký rozvoj zejména

zemědělských a závodních útulků v 50. letech 20. století. Text na základě rozsáhlého archivního výzkumu ukazuje, jak tato specifická zařízení doplňující tehdejší síť mateřských škol sloužila jako ekonomický nástroj státu pro uvolnění pracovních sil během kolektivizace. Souběžný vývoj na Slovensku v letech 1948–1953 reflektují **Soňa Gabzdilová a Mária Ďurkovská**, které analyzují slovenské průmyslové školství v první pětiletce. Autorky demonstrují, jak bylo odborné školství podřízeno cílům plánovaného hospodářství a jak došlo k ideologické instrumentalizaci učitelské profese, kdy byla autonomie škol potlačena ve prospěch produkce politicky loajálních kádrů.

Poslední příspěvek aktuálního čísla se vymyká předchozím mocenským analýzám a obrací pozornost k emancipačnímu a inovativnímu potenciálu pedagogiky. **Andra Santiesteban a Jaime del Rey Tapia** představují Středomořskou univerzitní plavbu z roku 1933 jako klíčovou edukační iniciativu Druhé španělské republiky. Text analyzuje tuto 45denní studijní cestu jako praktickou realizaci principů aktivní pedagogiky reformního hnutí *Institución Libre de Enseñanza*, jež stavělo na zážitkovém učení, interdisciplinaritě a stírání tradičních hierarchií mezi profesory a studenty. Autoři navíc kombinují historickou analýzu s muzejní pedagogikou, když reflektují roli fyzických objektů (modelu lodi v univerzitním muzeu) při uchovávaní tohoto pedagogického dědictví.

Předkládaný soubor osmi studií jako celek nabízí bohatý vhled do metodologické rozmanitosti současných dějin pedagogiky. Čtenáři v tomto čísle naleznou práce těžící z klasické heuristiky v národních i institucionálních archivech, analýzy dobového tisku, učebnic a kurikulárních dokumentů, stejně jako příspěvky aplikující metodu dějin pojmů či materiální kultury. Časopis tak přináší podnětné podklady pro další odbornou diskuzi o tom, jakým způsobem politické, sociální, materiální a ideologické faktory formovaly edukační realitu v evropském kontextu.

Jan Šimek
šéfredaktor
Editor-in-Chief

Studie *Studies*

- 13 Martin Holý
- 33 Daniel Oelbauer
- 57 Soňa Gabzdilová
& Mária Ďurková
- 87 Andra Santiesteban
& Jaime del Rey Tapia
- 113 Jakob Benecke
- 139 Frank Tosch
- 165 Erika Anna Turzai
& Beatrix Vincze
- 193 Eva Maria Hrdinová
& Karel Konečný

S Vzdelávanie v službách plánovaného hospodárstva: Priemyselné školstvo na Slovensku (1948–1953)

Soňa Gabzdilová^a

Mária Ďurková^b

^a Centre of Social and Psychological Sciences SAS, Slovak Republic
sona.gabzdilova@gmail.com

^b Centre of Social and Psychological Sciences SAS, Slovak Republic
durkovska@saske.sk

Received 19 August 2025

Accepted 13 February 2026

Available online 30 June 2026

DOI 10.82130/hs2026-01-003

Abstract Education in the service of a planned Economy: Industrial Education in Slovakia (1948–1953)

The study examines the development of industrial secondary schools in Slovakia between 1948 and 1953, during the early years of socialist transformation and educational centralization. It focuses on the institutional expansion of vocational education, its role in the planned industrialization of the country, and the state's efforts to align schooling with the goals of a centrally planned economy. Based on archival sources, contemporary press, and secondary literature, the study highlights structural shortcomings, particularly the shortage of qualified teachers, and reveals the ideological instrumentalization

of the teaching profession. Industrial schools became key tools for social engineering, producing politically loyal cadres rather than fostering professional autonomy. The research contributes to understanding how education served as both an economic and political instrument of the emerging socialist regime.

Keywords vocational education, industrial schools, socialist transformation, educational policy, Slovakia 1948–1953

Úvod

Cieľom štúdie je skúmať vývoj stredných priemyselných škôl na Slovensku v rokoch 1948–1953,¹ teda rokov poznačených nástupom totalit-

1 Z metodologického hľadiska bolo obdobie rokov 1948–1953 zvolené ako ucelený analytický rámec, ktorý zachytáva najintenzívnejšiu fázu transformácie odborného školstva z pluralitného systému na nástroj centrálne plánovaného hospodár-

ného systému a centralizáciou riadenia výchovy a vzdelávania mladej generácie. V tomto kontexte sa práca sústreďuje na stredné priemyselné školy ako kľúčový segment odborného vzdelávania, ktorý poskytoval technicky orientované stredoškolské štúdium zakončené záverečnou skúškou (maturitou). Analýza sa zameriava na organizačný rozvoj priemyselného školstva, jeho úlohy v procese socialistickej industrializácie Slovenska a na kľúčové opatrenia školskej politiky, ktorými štát formoval odbornú prípravu nových pracovných síl pre plánované hospodárstvo.

Pri vypracovaní štúdie sme vychádzali z rozsiahleho súboru archívnych dokumentov deponovaných v Slovenskom národnom archíve, ako aj z dobovej tlače, literatúry a dostupných štatistických údajov. Dôležitými prameňmi poznania sa stali aj publikované práce vzniknuté počas komunistického režimu, ako aj odborné štúdie z obdobia po roku 1989, ktoré spätne reflektujú vývoj školstva a jeho ideologické rámce v danom období. Napriek tomu, že odborná literatúra prináša viaceré práce venované odbornému školstvu a jeho inštitucionálnemu formovaniu,² systematické spracovanie problematiky priemyselných škôl ako súčasti stredoškolského vzdelávania v rokoch 1948–1953 doteraz absentuje. Neexistuje ucelená monografia, ktorá by komplexne mapovala vývoj tohto typu škôl na Slovensku. Určité poznatky však prinášajú publikácie, ktoré sa venujú histórii konkrétnych priemyselných škôl v jednotlivých mestách.³ Tieto práce majú prevažne jubilejný alebo spomienkový charakter a sú publikované pri príležitosti výročí škôl.

stva a totalitného štátu. Vývoj po roku 1953 si už vyžaduje osobitné spracovanie, pretože nadväzuje na iné politické a spoločenské podmienky, ktoré sa začali formovať aj legislatívne – prijatím nového školského zákona Národným zhromaždením Československej republiky 24. apríla 1953, ktorý menil aj systém a štruktúru odborného vzdelávania.

- 2 Ako príklad uvádzame: Publikácie editované B. Kudláčovou (2017, 2019). Okrem editovaných prác sa odbornému školstvu (so zameraním na priemyselné školy) vo svojich prácach venujú D. Kušnírová (2022), M. Olejník (2018); E. Lukáč (2020). Dôležité je spomenúť aj práce E. Londákovej (2003; 2007; 2010) a S. Gabzdilovej (2018, 2022), ktoré sa venujú všeobecne školstvu v tomto období.
- 3 Napríklad: A. Kolárik (1985); A. Pšenčíková (2007).

Napriek ich prevažne pamäťovému rozmeru sú významným zdrojom pri rekonštrukcii histórie konkrétnych inštitúcií a ich vývoja v sledovanom období. Hoci existuje viacero čiastkových výskumov a dostupných fragmentov prameňov, táto téma zostáva stále nedostatočne spracovaná a ponúka priestor na hlbšiu a systematickejšiu analýzu. Predložená štúdia sčasti vyplňa existujúcu medzeru vo výskume.

Pod vplyvom nástupu komunistických režimov prešlo školstvo v strednej a východnej Európe v období rokov 1948–1953 zásadnou prestavbou, ktorá bola súčasťou širšej sovielizácie regiónu. Sovietsky model školstva, založený na princípoch marxizmu-leninizmu, sa stal vzorom pre všetky krajiny východného bloku (Connelly, 2000). Táto transformácia bola koordinovaná z Moskvy a prebiehala v rámci vytvárania tzv. ľudových demokracií, pričom vzdelávanie sa stalo kľúčovým nástrojom ideologickej indoktrinácie a prípravy pracovnej sily pre centrálne plánovanú ekonomiku (Applebaum, 2012). V apríli 1948 bol v Československu prijatý zákon o jednotnej škole,⁴ ktorým sa poštátnilo celé školstvo, povinná školská dochádzka predĺžila z osem na deväť rokov a zjednotila školská sústava (Krankus, 2019, s. 220–223). Podobné kroky nastali aj v okolitých štátoch – napríklad v Maďarsku boli v roku 1948 sekularizované a dané pod štátnu kontrolu takmer všetky školy (cirkev si mohli ponechať len minimum škôl pre výchovu kňazov) (Horváth, 2017, s. 340–343). V Poľsku bol v roku 1948 prijatý analogický zákon o rozvoji školského systému, ktorý poštátnil takmer všetky súkromné a cirkevné školy a zaviedol jednotný sovietsky vzdelávací

4 Školský systém zastrešený uvedeným zákonom bol rozdelený do troch stupňov: v školách I. stupňa – národných školách (1.–5. ročník, 6 až 11 ročné deti); v školách II. stupňa – stredných školách (6.–9. ročník, 11 až 15 ročné deti) a v školách III. stupňa, ktoré boli: 1. povinné: základné odborné školy (3 roky) a 2. výberové: a.) odborné školy (1–2–3 roky) a b.) vyššie stredné školy – vyššie odborné školy (4–5 rokov) a gymnáziá (4 roky). Vyššie odborné školy sa členili na niekoľko odborov (priemyselné, zdravotné, hospodárske, lesnícke, pedagogické, poľnohospodárske). Poskytovali vyššie vzdelanie odborné a súčasne aj vyššie všeobecné vzdelanie v takom rozsahu, aby ich absolventom bolo umožnené po vykonaní maturitných skúšok študovať na vysokých školách. Viac k tejto problematike: Šprocha, 2009, s. 147–148; Pšenák, 2011, s. 182.

model (Kostkiewicz, 2024). V Nemeckej demokratickej republike (NDR) prebiehala od roku 1946 tzv. „demokratizácia školstva“, ktorá vyvrcholila v roku 1949 zavedením jednotnej polytechnickej školy s dôrazom na technické vzdelávanie a ideologickú výchovu (Geißler, 2023). V štátoch „budujúcich socializmus“ sa školstvo zjednotilo a sprístupnilo širším vrstvám. Dostalo sa však pod prísnu kontrolu vládnucich komunistických strán, ktoré využívali vzdelávanie ako nástroj politickej „socializácie“ mládeže.

Slovensko, ako súčasť Československa, prešlo touto transformáciou rýchlo a dôkladne – v duchu hesla vybudovať „socialistickú školu“ schopnú vychovať ideovo uvedomelého a odborne zdatného človeka pre potreby plánovanej ekonomiky. V Československu sa, podobne ako v iných satelitných štátoch, kládol veľký dôraz na rozvoj stredného odborného školstva, najmä technického zamerania.⁵ Šimáně a Kamánová (2020, s. 93–96) poukazujú na to, že prijímacie konanie na stredné odborné školy v období socialistického Československa bolo úzko späté s potrebami plánovanej ekonomiky a politickými kritériami, pričom triedny pôvod a politická angažovanosť rodiny hrali významnú úlohu pri výbere žiakov. Porovnanie s okolitými krajinami ukazuje, že hoci detaily sa líšili, základná línia vývoja bola spoločná: legislatívna unifikácia, rozmach priemyselných škôl, ideologická indoktrinácia a prepojenie vzdelávania s centrálnou plánovanou ekonomikou. Spoločným znakom všetkých socialistických krajín však bol určitý rozpor medzi kvantitou a kvalitou: hoci počty technicky vzdelaných ľudí rástli rekordne, napr. východný blok každoročne produkoval násobne viac inžinierov než západné štáty (Schneider, 1994, s. 100–102), kvalita výučby trpela ideologickými zásahmi a nedostatkom špičkových kapacít. V maďarskom kontexte sa napríklad uvádza, že zavádzanie ideologických predmetov ako “základy komunizmu” na školy v rokoch 1949–1953 išlo na úkor odborných predmetov (Molnar, 2017, s. 87). V Poľsku museli niektoré technické univerzity nahradiť vyhodnených profesorov mladými

5 Problematike školstva v Československu sa venujú aj: Šimáně (2021); Šimáně (2023); Zounek et al. (2017).

inžiniermi bez skúseností, čo krátkodobo znížilo úroveň výučby (viac: Balicki, 1964, o sovielizácii vzdelávania v Poľsku pozri aj Kostkiewicz, 2024). V kontraste s tým stálo Rakúsko (a západné Nemecko) s kontinuálnym duálnym systémom a pluralitnou školskou správou, čo dokresľuje rozdelenie Európy železnou oponou aj v oblasti školstva (Hahn, 1972, s. 48). Zatiaľ čo v západnej Európe pokračoval vývoj školstva v pluralitnom a decentralizovanom duchu s dôrazom na akademickú slobodu, v socialistickom bloku dominoval centralizovaný, ideologicky riadený model s dôrazom na polytechnické vzdelávanie a prípravu pracovnej sily pre potreby ťažkého priemyslu (Anweiler, 1989).

Priemyselné školstvo ako súčasť industrializácie

Nastolenie komunistického režimu vo februári 1948 znamenalo pre obyvateľstvo Československej republiky (ČSR) zásadnú politickú a spoločenskú zmenu. Komunistická strana Československa (KSČ) transformovala na základe ideológie marxizmu-leninizmu politický systém, ekonomické vzťahy, sociálnu štruktúru aj kultúrno-duchovnú sféru. V rokoch 1948–1953, ktoré sa v historiografii označujú ako obdobie stalinizmu, bol výkon moci spojený s rozsiahlym obmedzením plurality, centralizáciou rozhodovania, nezákonnosťou, perzekúciami a represiami.⁶ Modelom výstavby socialistickej spoločnosti bol Sovietsky zväz; po povojnovom geopolitickom rozdelení Európy sa ČSR začlenila do východného bloku vedeného Zväzom sovietskych socialistických republík (Vykoukal, Litera, Tejchman, 2017). Budovanie režimu sa uskutočňovalo v podmienkach unitárneho a silne centralizovaného štátu. Rozhodovacie centrum sa koncentrovalo v najvyšších orgánoch KSČ, ktoré určovali smerovanie štátnej politiky. Komunistická strana Slovenska (KSS) po roku 1948 stratila postavenie samostatného politického subjektu a pôsobila ako územná organizácia KSČ na Slovensku, čím sa centralizačné tendencie ešte posilnili.⁷ Práve tento model riade-

6 K politickým perzekúciám, nezákonnostiam a represiam pozri monografie K. Kaplana (Kaplan, 1993; Kaplan, 1994) a J. Pešeka (Pešek, 1998).

7 K zániku KSS ako samostatného politického subjektu a jej transformácii na územnú organizáciu KSČ na Slovensku bližšie: Pešek, 2012; Lipták, 1998; Rychlík, 2024.

nia vytvoril rámec, v ktorom sa hospodárska modernizácia Slovenska presadzovala zhora ako súčasť celkovej stratégie „výstavby socializmu“⁸ (Kováč, 2024, s. 327–328). Industrializácia Slovenska bola explicitne zakotvená v legislatívnom rámci prvého päťročného plánu (zákon č. 241/1948 Sb. z. z 27. októbra 1948).⁹ Na Slovensku sa mal prednostne budovať ťažký priemysel, ktorého rozvoj predpokladal predovšetkým zásoby nerastných surovín a dostatok pracovných síl (bližšie Londák, 1999). Slovensko disponovalo najmä drevom, ktoré však pre ťažký priemysel nebolo rozhodujúce. Kľúčové suroviny – železná ruda, uhlie a magnezit sa museli dovážať. Slovenské kraje mali dostatok pracovných síl, ale problémom bolo, že sa jednalo predovšetkým o nekvalifikované sily, ktoré bolo potrebné v prvom rade vyškoliť. Tak sa v školskom systéme dôraz kládol na rozširovanie siete vzdelávacích inštitúcií technického zamerania, najmä priemyselných, ale aj učňovských škôl i vysokých technických škôl.

Rozvoj priemyselných škôl sledoval spoločný cieľ – podporiť industrializáciu krajiny a zabezpečiť dostatok kvalifikovaných technikov a robotníkov, vychovať technicky zdatnú pracovnú silu pre plánovanú ekonomiku. Na Slovensku vzrástol počet priemyselných škôl z 10 v roku 1948 na 41 v roku 1953, pričom počet žiakov stúpol o viac ako 400 % (viď Tabuľky 1 a 2).¹⁰

8 K téme slovenskej otázky a industrializácie pozri aj: Rychlík, 2024.

9 Sbírka zákonů republiky Československé. Roč. 1948. Čiastka 90, vydaná 2. novembra 1948, s. 1517–1518.

10 V Poľsku bol už v roku 1949 zriadený Ústredný úrad pre odborné školstvo, existujúce školy sa premenili na pracovné a odborné učilištia, ktoré doplnili technická s maturitou (Fedaczyńska, 2018). V Maďarsku výrazne stúpol podiel mládeže v technických a priemyselných školách – v polovici 50. rokov to bolo už vyše 50 % (Horváth, 2017, s. 342). V NDR a ďalších krajinách sa začalo presadzovať tzv. polytechnické vzdelávanie – výučba kombinovala všeobecné a technické predmety s praxou vo výrobe.

Tabuľka 1. Počet jednotlivých druhov odborných škôl v školských rokoch 1948/1949 – 1953/1954¹¹

Školský rok	Pedagogické	Priemyselné	Hospodárske (ekonomické)	Zdravotnícke	Poľnohospodárske	Lesnícke
1948/49	23	10	24	-	31	10
1949/50	21	11	23	37	28	5
1950/51	19	36	24	22	44*	*
1951/52	19	42	25	30	48	4
1952/53	23	42	25	31	71	3
1953/54	28	41	27	19	66	3

*spolu s lesníckymi školami

Tabuľka 2. Počet študentov v jednotlivých druhoch odborných škôl v školských rokoch 1948/1949–1953/1954¹²

Školský rok	Pedagogické	Priemyselné	Hospodárske (ekonomické)	Zdravotnícke	Poľnohospodárske	Lesnícke
1948/49	2779	3364	5054	-	1338	388
1949/50	1487	3995	5009	3329	1331	374
1950/51	2544	5572	5011	2265	1919*	*
1951/52	3115	8893	5299	3023	2750	333
1952/53	5637	12838	4913	4041	3255	460
1953/54	6833	16803	5589	3260	3449	518

*spolu s lesníckymi školami

Kvantitatívny rozmach prebiehal paralelne s hlbokou ideologickou transformáciou celého školského systému, ktorú po februári 1948 určoval sovietsky model. Radikálne zmeny zasiahli nielen organizačnú

11 Statistická ročenka republiky Československé 1959. Praha: 1959, s. 393 Historická štatistická ročenka ČSSR. Mička, Vladimír (eds.). Praha: SNTL, 1985, s. 792–793. K odborným školám patrili aj školy osvetové, výtvarné, hudobné, telovýchovné.

12 Statistická ročenka republiky Československé 1959, s. 396, Historická štatistická ročenka, s. 792–793.

štruktúru školstva, ale aj obsah vzdelávania a samotnú podstatu výchovno-vzdelávacieho procesu. Ideálom sa stala sovietska škola a pedagogika, ktorej princípy boli implementované naprieč všetkými stupňami vzdelávacej sústavy. Sovietske učebnice, osnovy, vyučovacie postupy i učitelia boli príkladom a zárukou kvality. Akcent sa kládol na technické vzdelanie, hlbšia vzdelanosť v oblasti humanitných vied sa nepovažovala za potrebnú. Obsahová stránka vyučovacieho procesu musela striktné konvenovať s ideami marxizmu-leninizmu. Nič, čo vybočovalo z rámca marxistickej ideológie, nemalo vo vyučovaní procese miesto. Príslušné štátne inštitúcie a orgány KSČ dokázali, často pod hrozbami, nátlakom, prenasledovaním učiteľov, dôsledne sledovať dianie v školách (viac Kudláčová, 2023; Gabzdilová, 2018).

Hospodárska politika komunistickej vlády v Československu začala od roku 1949 ekonomiku (priemyselnú výrobu, služby, poľnohospodárstvo, zdravotníctvo, školstvo a kultúru) riadiť v rámci päťročných hospodárskych plánov, tzv. päťročníc. Hlavným obsahom prvého päťročného plánu realizovaného v rokoch 1949–1953 bola výstavba a premena československého hospodárstva a základným cieľom, na základe zvýšenia produktivity práce, zvýšenie životnej úrovne všetkých vrstiev pracujúceho ľudu v mestách i dedinách.¹³ Slovensko bolo po prevrate prevažne agrárnou krajinou, kde vyše 60 % zamestnaných pracovalo v poľnohospodárstve. V roku 1948 sa v českých krajinách sústredilo 87 % celoštátnej priemyselnej výroby (Londák & Hlavová, 2024, s. 297–300). Úlohou prvého päťročného plánu bolo preto radikálne zvýšenie hospodárskeho rozvoja Slovenska, ktorý sa mal dosiahnuť pokračovaním v začatej industrializácii, zvyšovaním produktivity v poľnohospodárstve, intenzívnym prieskumom všetkých zdrojov prírodného bohatstva a „rozširovaním kádrov kvalifikovaných pracovníkov vo všetkých oboroch podnikania, predovšetkým všetkých kádrov potrebných pre rozvoj výroby priemyselnej“.¹⁴ Kvalifikovaných pracovníkov potrebných

13 Sbíрка zákonů republiky Československé. Roč. 1948. Čiastka 90, vydaná 2. novembra 1948, s. 1507.

14 Sbíрка zákonů republiky Československé. Roč. 1948. Čiastka 90, vydaná 2. novembra 1948, s. 1517. (Preklad autorky.)

pre vzrast priemyselnej výroby mali zabezpečiť najmä priemyselné školy, resp. vysoké školy technického zamerania.

Personálna kríza a čistky v odbornom školstve v 50. rokoch

Učitelia ako profesijná skupina patrili od roku 1945 k štátnym zamestnancom a prináležali k inteligencii, ktorú komunisti nepovažovali za lojálnu časť spoločnosti. Komunistické vedenie pokladalo za nevyhnutné učiteľov na všetkých stupňoch vzdelávacej sústavy dôsledne kontrolovať, preverovať a v prípadoch, keď nenaplnili očakávania aj zastrášať a proskribovať. Politické čistky zasiahli učiteľov na všetkých stupňoch a druhoch škôl. Mnohí učitelia boli zo zamestnania prepustení z dôvodu tzv. politickej nespoľahlivosti a náboženského presvedčenia (Gabzdilová, 2022). Nahradili ich novému režimu oddaní pedagógovia, ktorí postupne prechádzali politickým školením v duchu ideí marxizmu-leninizmu. Na učiteľov bol vyvíjaný tlak, aby boli oddanými podporovateľmi komunistickej strany a šíрили ideológiu režimu medzi žiakmi i svojom najbližšom okolím (viac: Dendys, 2017). Podľa Zouneka et al. (2017) boli učitelia režimom vnímaní ako ideologický nástroj vládnucej strany, ktorý mal formovať generácie lojálne socialistickému zriadeniu a pripravené aktívne sa podieľať na jeho budovaní.

Mohutnú vlnu perzekúcií učiteľov podnietila kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom, iniciovaná po IX. zjazde KSS (k perzekúciám učiteľov pozri aj Pešek, 1998). Prepúšťanie a ďalšie personálne opatrenia v rezorte školstva začali s veľkou intenzitou v lete 1950 na najvyšších miestach, na povereníctve. Pozornosť nového vedenia povereníctva školstva sa zamerala aj na vedenia škôl všetkých stupňov a radových učiteľov. Pred začiatkom školského roka 1950/1951 pracovalo vo funkcii riaditeľov škôl všetkých odborných škôl 123 osôb, z nich boli z funkcie prepustení ôsmi (6,5 %).¹⁵ Celkový stav dokumentujú údaje v tabuľke 3.

15 Fond (ďalej f.) Ústredný výbor KSS – tajomník K. Moško (ďalej ÚV KSS, taj. K. Moško), krabica (ďalej k.) 2342, archívna jednotka, (ďalej a. j.) 88. Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA).

Tabuľka 3. Personálne zmeny vo funkciách riaditeľov odborných škôl na začiatku školského roka 1950/1951

	počet	%
uvoľnení z funkcie riaditeľa	8	6,5
v pokračovaní na uvoľnenie	9	7,3
ponechaných vo funkcii riaditeľa	84	68,2
novoustanovených riaditeľov	5	4,06
v pokračovaní na ustanovenie	15	12,19
chýbajúce návrhy	2	1,62

Situácia na odborných školách bola pre riaditeľov, v porovnaní s inými školami III. stupňa, relatívne priaznivá. Napríklad z gymnázií, vrátane pedagogických, bolo prepustených 17,2 % riaditeľov, v pokračovaní na uvoľnenie 20,6 %, novoustanovených 24,1 %, v procese na ustanovenie 34,4 % a ponechaných vo funkcii bolo len 3,4 % osôb.¹⁶

Prepúšťanie riaditeľov škôl III. stupňa realizovalo formálne Povereníctvo školstva vied a umení (ďalej PŠVU), no proces riadili príslušné orgány KSS. Podľa vyjadrenia povereníka školstva Ernesta Sýkoru „postup bol takýto: každým prípadom sa zaoberal miestny, okresný i krajský výbor strany“.¹⁷ Povereník v správe o realizovaní uznesení IX. zjazdu KSS v rezorte školstva tiež uviedol, že školy III. stupňa boli „zamorené nadtriednymi, celonárodnými a nepolitickými odborníkmi, ktorí sa starali iba o administratívne veci“¹⁸ a ideologickej stránke vzdelávacieho procesu nevenovali žiadnu pozornosť.

Na školách všetkých stupňov chýbali pedagógovia. Zo škôl III. stupňa to boli práve priemyselné školy, ktoré evidovali najväčší nedostatok učiteľov. K 1. septembru 1951 potrebovali 242 nových pedagogických pracovníkov, z toho pre všeobecnovzdelávacie predmety 105, pre politickú ekonomiu štyroch, ďalej 93 inžinierov – pedagógov odborných

16 F. ÚV KSS, taj. K. Moško, k. 2342, a. j. 88. SNA.

17 F. ÚV KSS, taj. K. Moško, k. 2342, a. j. 88. SNA.

18 F. ÚV KSS, taj. K. Moško, k. 2342, a. j. 88. SNA.

predmetov a 40 dielenských učiteľov.¹⁹ PŠVU riešilo situáciu presunom učiteľov zo škôl II. stupňa, prípadne základných odborných škôl, externými silami, absolventmi technických fakúlt, nárastom študentov v triedach nad stanovený rámec, či navyšovaním týždenných hodinových úväzkov pedagógov. Stav bol nepriaznivý najmä u pedagógov odborných predmetov, ktorí učili aj vyše 40 hodín počas týždňa. Situácia na priemyselných školách bola ovplyvnená aj tým, že učitelia vyučovali aj na vyšších školách pre pracujúcich technického smeru a vo večernom štúdiu popri zamestnaní. Jednotlivé priemyselné podniky nemali záujem uvoľňovať kvalifikované pracovné sily. Keď „boli prinútené uvoľniť inžinierske kádre pre vyučovaciu činnosť, uvoľnili sily menej kvalitné, ba často vôbec nevyhovujúce“.²⁰

Keď PŠVU analyzovalo situáciu nedostatku učiteľov uviedlo tri hlavné príčiny. Nízky počet absolventov filozofických fakúlt, ktorí začali pracovať v školských službách. Väčšina nastúpila do iných povolání, kde mali výhodnejšie platové podmienky. Druhou bola „očista“ učiteľských síl, keď museli zanechať svoje povolanie a ako tretiu uviedlo veľký nárast priemyselných škôl.²¹ Presunom pedagógov zo škôl II. stupňa a základných odborných sa na priemyselných školách zvyšovala nekvalifikovanosť. V priemyselných školách pôsobilo v školskom roku 1951/1952 429 pedagógov. Z nich bolo 162 (37,76 %) nekvalifikovaných.²² Nepriaznivý stav bol podmienený už spomenutým prudkým nárastom škôl. Ďalším dôvodom bola rovnostárska platová politika, keď kvalifikovaní i nekvalifikovaní učitelia dostávali identické mzdy. Pre zlepšenie situácie zaviedlo PŠVU v školskom roku 1951/1952 pre učiteľov diaľkové štúdium na prírodovedeckej a filozofickej fakulte (aj pedagogickej).

19 Plán potreby učiteľov na školský rok 1951/1952. F. Povereníctvo školstva (1919) 1945–1960 (ďalej PŠ), kolégium povereníctva, k. 178. SNA.

20 Zasadnutie 4. a 5. mája 1953, f. PŠ, kolégium povereníctva, k. 134. SNA.

21 Napríklad k 1. septembru 1951 sa otvárali dve nové priemyselné školy. V Trnave s kapacitou 27 tried a vo Zvolene 30 tried. V školskom roku 1953/1954 pribudlo na priemyselných školách 85 tried.

22 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 7. apríla 1952, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 815.

Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 13. januára 1950 rokovalo aj o situácii odborných škôl na Slovensku. Správu predkladal povereník školstva Ladislav Novomeský. Referoval o nepriaznivom stave priemyselných škôl s poukázaním na ich význam pri hospodárskom rozvoji a industrializácii Slovenska. Upozornil na dôležité faktory, ktoré sa darilo prekonávať len s veľkými ťažkosťami: „školstvo technického smeru sme u nás vybudovať nemohli jednak preto, lebo sme nemali na čo nadväzovať, jednak odborné školstvo, najmä technické, žiada si zvlášť učiteľské sily, osobitné umiestnenie a osobitné vybavenie“.²³

V čase rokovania Predsedníctva ÚV KSS nebola, ani orientačne, vyčíslená potreba technických odborníkov potrebných pri plnení päťročného hospodárskeho plánu. Povereník školstva uviedol, že aj „okamžité skúsenosti, ktoré majú jednotlivé rezorty, svedčia o tom, že ani jeden druh nášho školstva, či už na III. stupni, či vysoké školy, nie sú v dohľadnom čase schopné plným počtom uspokojiť požadovaný počet odborníkov pre jednotlivé úseky“.²⁴ Jedno z navrhovaných opatrení zahrňovalo dobudovanie existujúcich odborných škôl a prednostné budovanie priemyselného školstva, imperatív ktorého obsahoval päťročný plán. Uvedenú požiadavku bolo potrebné postaviť na prvé miesto, pretože „vo výstavbe odborného školstva sme nepokročili takým tempom ako vo výstavbe priemyslu, hoci – ako sa ukazuje – výstavba priemyslu bez výstavby odborného školstva nie je mysliteľná“.²⁵ Reakciou bolo prijatie uznesenia, ktoré stanovilo vytvorenie komisie pre vypracovanie celkového plánu potreby odborných pracovníkov každého druhu na základe úloh päťročného plánu.

23 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 13. januára 1950. f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 794, a. j. 2. SNA.

24 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 13. januára 1950. f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 794, a. j. 2. SNA.

25 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 13. januára 1950. f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 794, a. j. 2. SNA.

Nábor žiakov

Už bolo konštatované, že proces industrializácie Slovenska nebolo možné realizovať bez kvalifikovaných pracovných síl, ktoré mali zabezpečiť príslušné školské inštitúcie – priemyselné a učňovské školy (pozri aj Londáková, 2007). Tie však zápasili s nedostatočným záujmom 15-ročného dorastu, ktorý ukončil vzdelávanie na školách II. stupňa. Uvedený nedostatok mali korigovať záverečné skúšky na stredných školách (II. stupňa), ktoré sa začali realizovať v školskom roku 1950/1951. Podľa vedenia poverenictva školstva, rezort tým pristúpil k plneniu úlohy, ktorú vytýčil Klement Gottwald na zasadnutí ÚV KSČ: „Pokiaľ ide o mládež, musíme raz prikročiť k tomu, aby sme podľa sovietskych skúseností začali skutočne organizáciu našich pracovných rezerv. Treba si uvedomiť, že natrvalo nemožno uskutočňovať plánované hospodárstvo bez plánovania jeho rozhodujúceho činiteľa – t. j. pracovných síl.“²⁶

V uvedených intenciách vedenie rezortu školstva zaviedlo v školskom roku 1950/1951 záverečné skúšky na stredných školách (školách II. stupňa) a prijímacie konanie na výberových školách III. stupňa. Záverečné skúšky mali zabezpečiť rozmiestnenie 15-ročného dorastu tak, aby „boli osobné záujmy mládeže spojené s potrebami nášho plánovaného hospodárstva“.²⁷ Skladali sa z písomnej a ústnej časti. Podstatná bola ústna zložka, v podstate rozhovor, na ktorom okrem žiakov a učiteľov boli prítomní aj rodičia. Bol označený za vrcholnú fázu záverečných skúšok, na ktorej sa členovia komisie, rodičia a ich deti mali dohodnúť na voľbe budúceho povolania žiakov. Počas rozhovoru mali členovia komisie pôsobiť na rodičov, aby pochopili, že plánovaná výstavba hospodárstva, predovšetkým ťažkého priemyslu, baníctva, hutníctva a stavebníctva, nie je možná bez prívlu mladých pracovných síl. Po ukončení rozhovoru komisia odporučila rodičom, „aby podpísali záväznú prihlášku žiaka pre niektoré povolania, alebo prihlášku do niektorej výberovej školy III. stupňa“.²⁸ Na zasadnutí kolégia poverenictva školstva v marci 1952 bolo konštatované, že „záverečné skúšky na školách

26 F. ÚV KSS, sekretariát, k. 18, a. j. 17. SNA.

27 F. ÚV KSS, sekretariát, k. 18, a. j. 17. SNA.

28 F. ÚV KSS, sekretariát, k. 18, a. j. 17. SNA.

II. stupňa, okrem kontroly vedomostí žiakov, prevzali i úlohu usmerniť voľbu povolania, a to v zhode s potrebami plánovania pracovných síl“.²⁹

Po ukončení záverečných skúšok na stredných školách nasledovali prijímacie pohovory na výberových školách III. stupňa.³⁰ Prijímacie pohovory, ktoré boli viac menej formalitou sa realizovali pred štvorčlennou komisiou.³¹ Výnos PŠVU pre prijímanie žiakov do výberových škôl III. stupňa v školskom roku 1951/1952 stanovil, že cieľom výberového pokračovania je zaistiť, aby sa do výberových škôl III. stupňa dostali najschopnejší uchádzači. Predovšetkým sa malo zabezpečiť, „aby do nich prichádzali žiaci, ktorí svojim sociálnym a triednym pôvodom ako i svojim doterajším vývojom dávajú nádej, že sa z nich vychová inteligencia triedne a ideove spätá s robotníckou triedou“.³²

Priemyselné školstvo v rokovaní ústredných orgánov KSS

O potrebe kvalifikovaných pracovných síl v priemysle sa diskutovalo aj na rokovaní IX. zjazdu KSS, ktorý sa konal v Bratislave, v máji 1950. Referát o úlohách päťročného plánu na Slovensku predniesol člen Predsedníctva ÚV KSS Ján Púll. Zdôraznil nevyhnutnosť industrializácie, ako „cesty k vybudovaniu mocného socialistického priemyslu na Slovensku“.³³ Poukázal, že pre ďalšie obdobie socialistickej industrializácie je potrebné „klásť rozhodujúcu váhu na rozvoj nášho ťažkého priemyslu“.³⁴ Vo svojom vystúpení sa venoval aj otázkam kvalifikovaných pracovných síl. V roku 1950 priemyselné závody potrebovali 16 350 odborných robotníkov a temer 2 000 stredných a vyšších technických pracovníkov. Samotné závody ťažkého strojárstva v čase od

29 Zasadnutie kolégia 31. marca 1952, f. PŠ, k. 131. SNA.

30 Školské zvesti. Roč. VI. Zošit 11, 15. júna 1950, s. 422–425.

31 Predsedom komisie bol spravidla riaditeľ školy, členmi zástupca rodičov, zástupca mládeže (ČSM) a buď zástupca učiteľstva stredných škôl alebo krajskej odborovej rady. Prijímací rozhovor bol zameraný na oblasť spoločenských náuk (občianska náuka, dejepis, zemepis), jazyka slovenského a matematiky.

32 Školské zvesti. Roč. VII. Zošit 7, 7. apríla 1951, s. 178.

33 Protokol IX. sjazdu Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS). V Bratislave dňa 24.–27. mája 1950. Vydal Ústredný výbor (ďalej ÚV) KSS, s. 97.

34 Protokol IX. sjazdu KSS. V Bratislave dňa 24.–27. mája 1950. Vydal ÚV KSS, s. 98.

1. apríla do 31. decembra 1950 vyžadovali 1 163 vyučených a zaučených robotníkov, 217 dielenských úradníkov (absolventov majstrovských škôl), 198 technických úradníkov, z toho jednu tretinu s vysokoškolským vzdelaním technického smeru a dve tretiny s ukončeným vzdelaním na vyšších priemyselných školách a 161 administratívnych úradníkov.³⁵ Uvedené kvantitatívne údaje potvrdzovali fakt, že s rozvojom priemyselnej výroby prudko narastala potreba kvalifikovaných pracovných síl. J. Púll konštatoval, že výsledky dosiahnuté v tomto smere sú nedostatočné. Uviedol konkrétnu situáciu v aktuálnom školskom roku 1949/1950, kedy školskú dochádzku malo ukončiť 57 500 chlapcov a dievčat. Z uvedeného počtu až 22 000 mladých ľudí malo byť začlenených do pracovného procesu v pozícii nekvalifikovaných pracovných síl bez možnosti získania kvalifikácie. Až po určitom čase sa mohli školiť v preškolovacích strediskách. Z celkového počtu 57 500 chlapcov a dievčat iba 13 300 malo pokračovať v štúdiu na školách III. stupňa a 17 113 na učňovských školách.³⁶ Príčinou uvedenej situácie bola nízka kapacita učebných priestorov, dielní, nedostatok internátov, absencia kvalifikovaných pedagogických pracovníkov a menší záujem mladých ľudí o štúdium na priemyselných školách.

Predsedníctvo ÚV KSS rokovalo o naplňaní záverov IX. zjazdu KSS vo sfére školstva prvýkrát na zasadnutí 24. júna 1950, teda jeden mesiac po konaní zjazdu. Správu predniesol nový povereník školstva Ernest Sýkora. Otázkam odborného školstva venoval menšiu pozornosť a vo vystúpení predniesol nesplniteľný prísľub keď uviedol, že požiadavky „kladené na PŠVU pri rozširovaní siete odborného školstva budú môcť byť splnené“.³⁷ Nepriaznivú situáciu podľa nového povereníka zapríčinilo dovtedajšie vedenie povereníctva školstva na čele s L. Novomeským. „Doterajšie nedostatky vyplývali z toho, že PŠVU nevidelo

35 Protokol IX. sjazdu KSS. V Bratislave dňa 24.–27. mája 1950. Vydal ÚV KSS, s. 116.

36 Protokol IX. sjazdu KSS. V Bratislave dňa 24.–27. mája 1950. Vydal ÚV KSS, s. 117.

37 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 24. júna 1950, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 796, a. j. 16. SNA.

v tomto smere ťažisko svojej činnosti, ako to vyplýva z 5RP.³⁸ Predsedníctvo prijalo okrem iných aj uznesenie, v ktorom povereníkovi školstva uložilo vypracovať správu o rozšírení siete odborného školstva.

Kritika práce predchádzajúceho povereníka školstva L. Novomeského a jeho spolupracovníkov vo vzťahu k priemyselným školám neskončila krátkym vyjadrením na uvedenom zasadnutí stranického orgánu KSS. Z viacerých vyberáme správu, ktorú vypracovalo nové vedenie povereníctva školstva na čele s E. Sýkorom koncom školského roka 1950/1951. Správa uvádza, že „zradcovská a záškodnícka činnosť Novomeského spôsobila veľké škody aj na tomto úseku škôl. Školská správa vedená Novomeským síce objem odborného školstva zvyšovala, ale hrubo zanedbala ducha a výchovnú náplň vyučovania. Odbornému školstvu sa skoro nijaká pozornosť nevenovala. Vyučovalo sa v duchu buržoáznej ideológie a starými metódami. Učiteľské sily, najmä z radov odborníkov – boli apolitické“.³⁹ Ešte koncom roka 1952 vedenie PŠVU konštatovalo, že v tom období pôsobilo na odborných školách veľa učiteľov, ktorí nemali „socialistický pomer k škole. Odučia si svoje predmety a o mládež (ich život, problémy, budúcnosť) sa starajú len málo“.⁴⁰

O naplňaní uznesení IX. zjazdu KSS v oblasti školstva rokovalo predsedníctvo ÚV KSS opäť na zasadnutí 16. septembra 1950. Súčasťou správy, ktorú predkladal povereník školstva boli aj informácie o aktuálnych problémoch priemyselných škôl. Správa konštatovala, že v zmysle uznesenia IX. zjazdu KSS nové vedenie povereníctva prišlo ihneď „všetkými silami k ďalšiemu rozvíjaniu odborného školstva tak, ako to vyžadujú záujmy 5 RP a socialistickej výstavby Slovenska“.⁴¹ Opatrenia sa týkali rozšírenia siete priemyselného a základného odborného školstva. Otvorená bola Vyššia priemyselná škola strojnícka v Považ-

38 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 24. júna 1950, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 796, a. j. 16. SNA.

39 F. ÚV KSS, sekretariát, k. 21, a. j. 12. SNA.

40 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. novembra 1952, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 826. SNA.

41 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 16. septembra 1950, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 798, a. j. 22. SNA.

skej Bystrici a zriadené základné odborné školy. Okrem toho sa navyšovala kapacita už jestvujúcich priemyselných škôl na maximálnu možnú hranicu. Pri náborových akciách poverenímto školstva usmerňovalo žiakov práve na tento druh odborných škôl. Potreba technických kádrov v znárodnenom priemysle bola však tak veľká a naliehavá, že ani zvýšená produkcia škôl nestačila kryť potrebu (k tomu pozri aj Štefanský, 2008). Po dohode s Ministerstvom školstva, vied a umeení (MŠVU) malo na odborných školách v českých krajoch študovať v školskom roku 1950/1951 440 žiakov zo Slovenska. Najviac, 220 na strojnícckych školách. Stanovený počet sa nepodarilo naplniť a v septembri 1950 bolo obsadených 298 miest. V náboe sa malo pokračovať. PŠVU predložilo optimistické stanovisko, že uvedenými opatreniami „sa zvýši počet žiactva v prvých ročníkoch priemyselných škôl oproti stavu v šk. r. 1949/1950 o cca 100 % a na strojnícckych odboroch týchto škôl až o 185 %“.⁴²

Vyššie školy pracujúcich a večerné štúdium: riešenie alebo provizórium

S procesom intenzívnej industrializácie Slovenska naďalej narastala potreba kvalifikovaných technických odborníkov s ukončením stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním (pozri aj Londáková, 2007). Priemyselné školy, ako aj ďalšie školy III. stupňa nestačili pripravovať dostatočný počet stredne kvalifikovaných odborníkov, ani kryť potrebu študentov vysokých škôl. Najvyššie kompetentné miesta si nedostatok technických kádrov uvedomovali a riešenie hľadali aj v nových, v našich podmienkach dovtedy neexistujúcich formách vzdelávania, ktoré umožnili osobám zapojeným do pracovného procesu získať potrebnú kvalifikáciu štúdiom popri zamestnaní. Prvou, ktorá bola zavedená do praxe boli vyššie školy pracujúcich (pozri aj Olejník, 2018, s. 37). Predsedníctvo ÚV KSS sa otázkami ich konštituovania zaoberalo v januári 1950 a vyjadrilo súhlas s ich zriadením. Následne o vyšších

42 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 16. septembra 1950, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 798, a. j. 22. SNA.

školách pracujúcich rokovalo Predsedníctvo Zboru povereníkov 2. februára 1950, teda v dobe, keď povereníkom školstva bol ešte L. Novomeský. Výsledkom rokovania bolo prijatie uznesenia, ktoré vyjadrovalo súhlasné stanovisko s ich zriaďovaním od 1. februára 1950.⁴³ Výnos PŠVU o vyšších školách pracujúcich bol publikovaný v Školských zvestiach.⁴⁴ Vyššie školy pracujúcich vznikali pri vyšších odborných školách, najmä priemyselných a gymnáziách a ich náplňou bolo vzdelávanie v dvoch oblastiach – technickej a pedagogickej. Spravovali ich riaditelia uvedených škôl, ktorých touto funkciou poverilo povereníctvo školstva a vyučovací proces realizovali pedagógovia odborných škôl. Povereníctvo zriaďovalo vyššie školy pracujúcich „v snahe získať z radov robotníckej triedy a pracujúceho ľudu, z radov tých, ktorí v minulosti boli ukriždení a nemohli plne rozvinúť svoje schopnosti a nadanie, oddaných budovateľov socializmu a pomôcť zaplniť terajší nedostatok stredne kvalifikovanej technickej inteligencie a učiteľských kádrov pre národné a materské školy“.⁴⁵

Vyučovanie na vyšších školách pracujúcich sa uskutočňovalo po skončení pracovnej doby frekventantov štyrikrát do týždňa s počtom päť hodín, čo predstavovalo značnú záťaž najmä pre dochádzajúcich. V technickom smere trvalo tri roky, neskôr sa predĺžilo na štyri, pričom v prvom ročníku bol dôraz kladený na všeobecnovzdelávacie predmety a v nasledujúcich na odborné. Prvé vyššie školy pracujúcich vznikli vo februári 1950. V marci 1950 fungovalo na Slovensku 32 škôl technického smeru, v ktorých sa vzdelávalo 1 801 frekventantov.⁴⁶

Štúdium frekventantov vyšších škôl pracujúcich technického smeru sa ukončovalo záverečnou skúškou na priemyselnej škole príslušného oboru. Vysvedčenie bolo rovnocenné s vysvedčením absolventov denného štúdia vyššej odbornej školy. Vzdelávanie zamestnaných osôb

43 Vyššie školy pracujúcich, návrh na uznesenie Zboru povereníkov, f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (ďalej ÚP ZP), zasadnutia Zboru povereníkov, k. 49, inv. č. 49. SNA.

44 Školské zvesti. Roč. VI. Zošit 4, vydaný 28. februára 1950, s. 129–131.

45 Správa o vyšších školách pracujúcich, f. ÚV KSS, K. Moško, k. 2 342, a. j. 89. SNA.

46 F. PŠ, k. 17, inv. č. 87. SNA.

bolo časove náročné, mnohí po niekoľkých mesiacoch štúdium zanechali. V školskom roku 1951/1952 prvé ročníky na vyšších školách pracujúcich už neboli otvorené a na základe vládneho uznesenia z 22. januára 1952 v školskom roku 1952/1953 zanikli.⁴⁷

PŠVU na stránkach Školských zvestí konštatovalo, že „výstavba socializmu, budovanie nových rozsiahlych priemyselných závodov, rýchle postupujúca mechanizácia výroby, socialistická prestavba dediny [...] vyžadujú stále väčší počet odborne školených a politicky vyspelých kádrov“.⁴⁸ Zrušené vyššie školy pracujúcich boli preto nahradené ďalšou mimoriadnou formou vzdelávania na priemyselných školách – štúdiom popri zamestnaní, organizovaným ako večerné štúdium. Bolo určené pre pracujúcich v priemyselných závodoch s minimálnou praxou dva roky. Otváralo sa na odborných školách majstrovských v trvaní dvoch rokov a na vyšších odborných školách v rozsahu päť rokov. Účelom dvojročného štúdia bolo zabezpečiť vzdelanie, ktoré poskytovala výberová odborná škola majstrovská. Päťročné štúdium dosahovalo vzdelanie vyššej odbornej školy so záverečnou skúškou (maturitou) a bolo určené pre najlepších pracovníkov závodov, hlavne úderníkov, novátorov a zlepšovateľov, „aby mohli ešte účinnejšie zasahovať do výstavby nášho štátu“.⁴⁹ Vzdelávanie začalo 15. februára 1952. Výučba prebiehala po skončení pracovnej doby s maximálnym počtom 16 hodín týždenne. Za chod večerného štúdia zodpovedal riaditeľ dennej školy, pri ktorej bolo zriadené. Vyučovanie zabezpečovali pedagógovia dennej priemyselnej školy.⁵⁰ Na konci marca 1952 sa vo večerných školách v 31 triedach učilo 596 frekventantov. Najviac tried bolo v bratislavskom a žilinskom kraji, najmenej v prešovskom.

Podľa Londákovej (2021) bolo vzdelávanie dospelých významnou súčasťou školskej politiky, ktoré si vyžiadala prebiehajúca

47 Správa o mimoriadnych formách štúdia pracujúcich na školách III. stupňa. f. PŠ, kolégium, k. 131. SNA.

48 Školské zvesti. Roč. VIII. Zošit 14, vydaný 10. júla 1952, s. 317.

49 Školské zvesti. Roč. VIII. Zošit 14, vydaný 10. júla 1952, s. 317.

50 Zasadnutie 13. júna 1952, f. PŠ, kolégium povereníctva, k. 131. SNA.

industrializácia a presun rezervoára nekvalifikovanej pracovnej sily z poľnohospodárskeho vidieka do rozvíjajúceho sa priemyslu.

Z odborných škôl priamo do továrne: ideologické limity vzdelania

Ukončenie vzdelania na priemyselných školách malo umožniť jeho absolventom štúdiu v príslušných oboroch technických vysokých škôl. Situácia v praxi však nebola priamočiara. Ilustratívne môžeme uviesť stav v roku 1952. Najvyššie štátne orgány určovali aj počty študentov na vysokých školách, všetkých odborných, vyšších odborných školách a v učňovských zariadeniach. Vláda a Zbor povereníkov stanovili počet poslucháčov prvých ročníkov vysokých škôl na Slovensku pre školský rok 1952/1953 na 5 175. Plánom sa zaoberalo kolégium povereníctva na zasadnutí 22. apríla 1952 a vyslovilo potrebu znížiť počet prijatých študentov, okrem iného aj preto, že odčerpáva príliš vysoké percento absolventov odborných škôl. Upozornilo, že „abiturienti odborných škôl patria do továrne.“⁵¹ V školskom roku 1951/1952 študovalo vo štvrtých ročníkoch priemyselných škôl 708 žiakov. Z nich podľa navrhovaného plánu malo v štúdiu na vysokých školách pokračovať 110 (15 %), podľa upraveného 70 (10 %).⁵²

6. mája 1952 prijala vláda nariadenie o rozmiestňovaní absolventov vysokých škôl a výberových odborných škôl. Absolventi priemyselných škôl od školského roku 1951/1952 boli povinní pracovať 3 roky v podniku, ktorý im na základe štátneho národohospodárskeho plánu určilo Ministerstvo školstva, vied a umení. Na druhej strane podniky nemohli prijať do zamestnania absolventov škôl, ktorí im neboli určení. Vláda svoje rozhodnutie zdôvodnila: „Plánovaný rozvoj nášho hospodárstva, predovšetkým priemyslu vyžaduje, aby odborní pracovníci, vychádzajúci z vysokých škôl a z výberových odborných škôl, uplatňovali svoje odborné znalosti a schopnosti na miestach, kde je to

51 Zasadnutie 22. apríla 1952, f. PŠ, kolégium povereníctva, k. 131. SNA.

52 Zasadnutie 22. apríla 1952, f. PŠ, kolégium povereníctva, k. 131. SNA.

potrebné pre splnenie úloh štátneho národohospodárskeho plánu.⁵³ Ministerstvo školstva, vied a umení vydalo k realizácii vládneho nariadenia podrobné predpisy, ktoré PŠVU zverejnilo v Školských zvestiach. Vlastné rozmiestňovanie realizovali školy za pomoci svojich straníckych, odborových a mládežníckych organizácií. Spoločne mali objasniť „absolventom význam a dôvody nástupu do zamestnania v tých závodoch, ktoré žiadajú o pracovníkov“.⁵⁴

Zasadnutie ÚV KSČ vo februári 1951 prijalo závery o zvýšených úlohách päťročného hospodárskeho plánu a podstatnom urýchlení industrializácie Slovenska. Vyplývali z nich nové úlohy pre školský systém, predovšetkým pre priemyselné školy. Vyžadovali podstatné rozšírenie výchovy kvalifikovaných technických kádrov predovšetkým v ťažkom priemysle – baníctve, hutníctve, ťažkom strojárstve a v energetike (Štefanský, 2008). Vedenie PŠVU konštatovalo, že „zrýchlený rozvoj socialistickej výstavby u nás a s ním spojené úlohy, týkajúce sa stredných technických kádrov, vyžadujú urýchlene zvyšovať kapacitu priemyselného školstva“.⁵⁵ To konštatuje aj Kušnírová (2022), podľa ktorej dôsledkom zvýšeného dopytu po strednotechnických kádrom bola reorganizácia stredných priemyselných škôl, nárast ich počtu a diferenciacia ich zamerania, ako aj vznik odborných učilíšť v rámci samotných priemyselných podnikov.

PŠVU pristúpilo začiatkom roku 1951 v rámci spolupráce s výrobnými rezortami a Slovenským plánovacím úradom k preskúmaniu potrieb stredných technických kádrov (v súvislosti s plnením päťročného hospodárskeho plánu) a s tým súvisiacim rozširovaním siete priemyselného školstva. Pre školský rok 1951/1952 plánovalo prijať do prvých ročníkov priemyselných škôl 5 145 žiakov, na priemyselné školy v Čechách 752 a do nadstavbových oddelení vyšších priemyselných škôl 270 žiakov, spolu 6 167.⁵⁶ V porovnaní s počtom žiakov prijatých

53 Sbíрка zákonu republiky Československé, Roč. 1952. Čiastka 12, vydaná 31. mája 1952, s. 176. (Preklad autorky.)

54 Školské zvesti. Roč. VIII. Zošit 12, vydaný 25. júna 1952, s. 293.

55 F. ÚV KSS, sekretariát, k. 28, a. j. 44. SNA.

56 F. ÚV KSS, sekretariát, k. 28, a. j. 44. SNA.

do prvých ročníkov priemyselných škôl v školskom roku 1950/1951 (3 139) išlo približne o 100 % zvýšenie a v porovnaní so školským rokom 1949/1950 o 400 % nárast.

Dôležitý pre priemyselné školy bol školský rok 1951/1952, keď došlo k veľkému rozšíreniu vzdelávacích inštitúcií a zavedený bol jednotný typ vyššej štvorročnej odbornej školy, v IV. ročníku užšie špecializovanej podľa potrieb výroby. V rámci priemyselných škôl dochádzalo postupne k reorganizačným zmenám, ktoré smerovali k vytvoreniu jednotného typu vyššej štvorročnej školy. Nižšie priemyselné školy jedno, dvoj a trojročné sa obmedzovali a od školského roka 1952/1953 postupne zanikali. Podľa stanoviska vedenia PŠVU, pretože „kádre, ktoré sa v týchto školách školili, dajú sa rýchlejšie a lepšie vyškoliť v špeciálnych úzko zameraných kurzoch alebo vo večerných majstrovských školách bez prerušenia zamestnania“.⁵⁷ Do platnosti vstúpili aj nové učebné plány.

V školskom roku 1951/1952 bola sieť priemyselných škôl rozšírená a zriadené boli nasledujúce priemyselné školy: vyššie priemyselné školy strojnícke v Trnave, Zvolene, Piešťanoch, Komárne a v Bánovciach nad Bebravou, vyššie školy priemyselné chemické v Bratislave a vo Svite, Vyššia priemyselná škola pre geologický prieskum v Turčianskych Tepliciach, Vyššia priemyselná škola stavebná s maďarskými pobočkami v Lučenci.

Vedenie poverenctva naďalej zápasilo s nižším záujmom žiakov o štúdium na priemyselných školách. V školskom roku 1952/1953 malo do prvých ročníkov priemyselných škôl nastúpiť 4 443 žiakov, no k 1. septembru 1952 PŠVU evidovalo 3 705 prvákov, teda o 738 menej.⁵⁸ Mnohí z nich počas prázdnin nastúpili do učebného pomeru i do zamestnania. Príčin bolo podľa vedúcich pracovníkov rezortu niekoľ-

57 F. PŠ, k. 132. SNA.

58 Na priemyselných školách študovali okrem žiakov zo IV. tried stredných škôl aj uchádzači z pracovísk. Spolu s nimi plán predstavoval 5 679 žiakov, ale v prvých ročníkoch priemyselných škôl bolo celkovo 5 149 študentov (90,66 %). Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. novembra 1952, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 826, a. j. 33. SNA.

ko. Za hlavnú považovali, že stanovené čísla boli nadhodnotené. Ďalšou bol pokles záujmu rodičov a žiakov po ukončení povinnej školskej dochádzky (IV. triedy strednej školy) pokračovať v štúdiu na školách III. stupňa. Rodičia argumentovali, že kvalifikovaní i nekvalifikovaní pracovníci mali identickú mzdu. Na druhej strane sa zvyšoval záujem o štúdium popri zamestnaní. Okrem toho rodičia dôvodili, že žiak mohol ísť zo závodu študovať aj na denné štúdium na priemyselnej škole, pričom mohol dostať vysoké podnikové štipendium (až 2 500 Kčs mesačne).⁵⁹ Okrem toho značný počet žiakov nemohol nastúpiť na ďalšie štúdium pre nevyhovujúci triedny pôvod. V dôsledku toho sa musel robiť nábor a nie výber.

V priebehu 50. rokov sa problémy československého odborného školstva ďalej prehľbovali, najmä po prijatí školského zákona z roku 1953, ktorý odrážal orientáciu režimu na ťažký priemysel a industrializáciu. Skracovanie školskej dochádzky a úpravy dĺžky štúdia mali urýchliť prípravu potrebných odborníkov, no zároveň priniesli časté zmeny cieľov a obsahu vzdelávania. Tieto zásahy, realizované bez širšej odbornej diskusie a podriadené aktuálnym hospodárskym potrebám štátu, prispievali k nestabilite a chaosu v koncepcii odborného školstva (Šimáně, 2023).

Diskusia a záver

Výsledky štúdie v mnohom potvrdzujú doterajšie interpretácie vývoja školstva v prvých rokoch komunistického režimu na Slovensku. Ako už zdôraznili viacerí autori (Gabzdilová, 2018; Olejník, 2018), povojnové školstvo sa po roku 1948 dostalo do služieb ideologických a hospodárskych cieľov štátu. Naš výskum tento obraz potvrdzuje: priemyselné školy boli vnímané a využívané ako nástroje budovania socialistického školstva a napĺňania potrieb centrálne plánovanej ekonomiky. Zároveň prezentujeme, že výber a smerovanie žiakov v odbornom školstve nebol hodnotovo neutrálnym procesom – slúžil na formovanie kádrov

59 Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. novembra 1952, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 826, a. j. 33. SNA.

podľa potrieb štátu, podobne ako to pri analýze prijímacieho konania dokumentovali Šimáně a Kamanová (2020). V rovnakej línii potvrdzujeme aj zistenia o hlboknej inštrumentalizácii učiteľského stavu: politické čistky a kádrové zásahy v priemyselnom školstve jasne ukazujú, že lojalita k režimu a „triedna spoľahlivosť“ boli často nadradené odbornej kvalifikácii pedagógov (Gabzdilová, 2022). Tento trend, opísaný aj v širších súvislostiach (Kudláčová, 2023), svedčí o tom, že školstvo sa stalo významnou súčasťou ideologického zápasu.

Štúdiá rozvíja a spresňuje poznanie rokov 1948–1953 o konkrétne mechanizmy, ktoré na úrovni priemyselných škôl, ako osobitného fenoménu, neboli doteraz v literatúre systematicky zachytené (porov. Krankus, 2019; Pšenák, 2011). Kým existujúce práce sa buď venovali školstvu všeobecne bez hlbšieho ponoru do odborného školstva, alebo mapovali vývoj konkrétnych priemyselných škôl v jednotlivých mestách a mali jubilejný a spomienkový charakter (Kolárik, 1985; Pšenčíková, 2007; Lukáč, 2020), náš výskum tieto čiastkové poznatky prepája a zasadzuje do širšieho kontextu školskej politiky a industrializačnej stratégie štátu. V tejto optike možno transformáciu odborného školstva na Slovensku v rokoch 1948–1953 chápať ako dôležitý nástroj politickej, sociálnej aj hospodárskej rekonfigurácie spoločnosti v intenciách marxisticko-leninskej ideológie. Priemyselné školy sa stali významným objektom školskej politiky štátnych orgánov, ktoré ich vnímali ako dôležitý článok industrializácie Slovenska a prostriedok na urýchlenú konverziu agrárnej spoločnosti na socialistickú priemyselnú krajinu. Výrazný nárast počtu škôl a žiakov, reorganizácia existujúcich inštitúcií a rozšírenie výberového systému vzdelávania potvrdzujú, že štátne elity považovali odborné školstvo za závažný článok päťročného hospodárskeho plánu.

Tento dynamický rozvoj však odhalil vážne štrukturálne limity, ktoré zároveň korigujú zjednodušené alebo idealizované výklady o povojnovom odbornom školstve. Predovšetkým išlo o chronický nedostatok kvalifikovaných učiteľov, obzvlášť v technických odboroch, čo viedlo k zníženiu úrovne výučby, preťaženiu pedagógov a nárastu podielu nekvalifikovaných pracovníkov. Systém sa spoliehal na improvizované riešenia – večerné štúdium, vyššie školy pracujúcich, presuny

personálu zo škôl nižších stupňov – ktoré však len dočasne zmiernovali dôsledky nepripravenosti personálneho zabezpečenia. Tieto zistenia dopĺňajú obraz naznačený v čiastkových štúdiách (Dendys, 2017) a zároveň ukazujú, že rýchla expanzia siete priemyselných škôl bez adekvátnej kádrovej prípravy viedla k rozporu medzi ambíciou „kvan-
tity“ a reálnymi možnosťami „kvality“. V komparatívnej perspektíve sa ukazuje, že podobný rozpor sa prejavoval aj v okolitých štátoch (Horváth, 2017; Molnár, 2017) a predstavoval širší regionálny vzorec socialistických krajín.

Analýza kádrovej politiky zároveň ukazuje, že štát nepristupoval k učiteľom len ako k profesijnej skupine zabezpečujúcej výučbu, ale vnímal ich ako dôležitý článok ideologickej výchovy. Politické čistky, preverovanie triedneho pôvodu a náboženského presvedčenia, nahrádzanie „nespolahlivých“ pedagógov oddanými kádrami a tlak na aktívne šírenie komunistickej ideológie v školskom prostredí dokumentujú hlbokú inštrumentalizáciu učiteľského stavu (Kudláčová, 2023). Vzdelávanie sa tak nestalo len výchovno-vzdelávacím procesom, ale aj politickým nástrojom konsolidácie totalitného režimu.

S tým súvisí zásadný hodnotový posun v chápaní funkcie školy. Zatiaľ čo v predchádzajúcom období bola škola (najmä odborná) vnímaná ako prostredie profesijnej prípravy a osobného rozvoja, po roku 1948 sa jej dôležitou funkciou stalo aj zabezpečenie ideologickej konformity. Priemyselné školy tak prestali byť len prostriedkom odborného vzdelávania, ale stali sa nástrojom sociálneho inžinierstva – mali „vychovávať“ novú robotnícku inteligenciu oddanú komunistickej strane. Aj z tohto dôvodu treba opatrne pracovať s naratívmi, ktoré vyzdvihovali rozmach priemyselných škôl a demokratizáciu prístupu k technickému vzdelaniu. Štúdiá ukazuje, že tento rozmach sa síce realizoval, no často za cenu zníženia úrovne výučby a potláčania profesionálnej autonómie učiteľov, čo korešponduje aj s kritikou kvalitatívnych limitov v rámci východného bloku (Hahn, 1972).

V komparatívnej perspektíve sa napokon ukazuje, že kým v krajinách západnej Európy – najmä v Rakúsku a Spolkovej republike Nemecko – pretrval duálny systém odborného vzdelávania a pluralitný model školskej správy, odborné školstvo vo východnom bloku,

vrátane Československa, bolo podrobené rozsiahlej centralizácii, politickej kontrole a ideologickej indoktrinácii. Kým na Západe sa kládol dôraz na spoluprácu s hospodárskymi aktérmi, kvalitu výučby a kontinuitu personálneho zloženia škôl, na Východe dominovala kvantita nad kvalitou, ideologická poslušnosť nad odbornosťou a triedny pôvod nad individuálnym potenciálom.

Obdobie rokov 1948–1953 tak predstavuje významný bod v dejinách slovenského odborného školstva: uzavrel sa vývoj pluralitného a profesijne orientovaného systému a položili sa základy modelu, v ktorom sa vzdelanie podriadilo potrebám plánovanej ekonomiky a ideologickej indoktrinácie. Tento model zanechal dlhodobé dôsledky nielen na inštitucionálnej štruktúre školstva, ale aj na postavení učiteľa ako odborníka, ktorého autonómia bola výrazne oslabená v prospech lojality k politickému systému.

Implikačný presah a návrhy pre ďalší výskum

Zistenia štúdie zároveň otvárajú priestor pre ďalší výskum, ktorý by mohol nadviazať na identifikované mechanizmy a doplniť ich o hlbšie analýzy každodenného fungovania škôl. Perspektívne sa javí najmä skúmať ako sa líšili dopady centralizačných opatrení medzi regiónmi Slovenska (napr. priemyselné centrá vs. periférie; západ vs. východ), alebo aké boli dlhodobejšie trajektórie absolventov po povinnom rozmiestňovaní a ich profesijné dráhy v rámci plánovaného hospodárstva. Takto zacielený výskum by umožnil posun od makro-štruktúrnych opisov k detailnejšiemu pochopeniu sociálnych mechanizmov a skúseností učiteľov, rodičov, žiakov i podnikov v podmienkach socialistickej industrializácie a ideologicky regulovaného vzdelávania.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond Povereníctvo školstva (PŠ) (1919) 1945–1960.

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond Ústredný výbor KSS – predsedníctvo, sekretariát, tajomník K. Moško.

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond Úrad predsedníctva Zboru poverenkov.

Dobové pramene a literatúra

MIČKA, Vladimír, ČÁP, Václav & BONDYOVÁ, Jana (eds.), 1985. *Historická štatistická ročenka ČSSR* Praha: SNTL.

Protokol IX. sjazdu Komunistickej strany Slovenska, 1950. V Bratislave dňa 24.–27. mája 1950. Vydal ÚV KSS.

Statistická ročenka republiky Československé 1959, 1959. Praha.

Sbírka zákonů republiky Československé. Roč. 1948.

Školské zvesti, 1949, 1950, 1951, 1952.

Literatúra

ANWEILER, Oskar, 1989. *Schulpolitik und Schulsystem in der DDR*. Opladen: Leske + Budrich. ISBN 978-3-8100-0734-6.

APPLEBAUM, Anne, 2012. *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*. New York: Doubleday. ISBN 978-0-385-51569-6.

BALICKI, Stanisław W. et al., 1964. *Twenty Years of the Polish People's Republic*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

CONNELLY, John, 2000. *Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*. Chapel Hill: University of North Carolina Press. ISBN 978-0-8078-4865-4.

DENDYS, Ivana, 2017. Pohľad na profesiu učiteľa v 50. rokoch 20. storočia. In: KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 129–141. ISBN 978-80-568-0062-1.

FEDACZYŃSKA, Aleksandra, 2018. *The Changing Nature and Role of Vocational Education and Training in Europe. Country Case Study – Poland*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-896-2600-7.

GABZDILOVÁ, Soňa, 2018. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948–1953)*. Prešov: UNIVERSUM-EU; Košice: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV. ISBN 978-80-89946-05-1.

GABZDILOVÁ, Soňa, 2022. *Za katedrou v dobe stalinizmu: deformácia profesie učiteľa na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Košice: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV. ISBN 978-80-89524-73-0.

- GEIßLER, Gert, 2023. *Schulgeschichte in Deutschland: Von den Anfängen bis in die Gegenwart*. 3., erneut aktualisierte und erweiterte Auflage. Frankfurt am Main: Peter Lang. ISBN 978-3-631-89799-3.
- HAHN, Walter, 1972. Education in East and West Germany – A Study of Similarities and Contrasts. *Studies in Comparative Communism*. Roč. 5, č. 1, s. 47–79. ISSN 0039-3592. Online: [https://doi.org/10.1016/0039-3592\(72\)90014-2](https://doi.org/10.1016/0039-3592(72)90014-2).
- HORVÁTH, Attila, 2017. The Educational Policy of the Soviet Dictatorship in Hungary. *Civic Review* [online]. Roč. 13, špec. č., s. 335–356. DOI: <https://doi.org/10.24307/psz.2017.0320>.
- KAPLAN, Karel, 1993. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0145-8.
- KAPLAN, Karel, 1994. *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Sešity ÚSD AV ČR, sv. 15. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. ISBN 80-85270-28-5.
- KOLÁRIK, Anton, 1985. *Stredná priemyselná škola v Banskej Štiavnici 1735–1985: 250 rokov baníckeho školstva*. Martin: Osveta.
- KOVÁČ, Dušan, 2024. *Dejiny Slovenska*. Praha, NLN. ISBN 978-80-74229-28-2.
- KOSTKIEWICZ, Janina, 2024. Sovietization in Poland and its Impact on Education and Pedagogy. In: *Historia scholastica* [online]. Roč. 10, č. 2, s. 203–226. DOI: <https://doi.org/10.15240/tul/006/2024-2-009>.
- KRANKUS, Milan, 2019. Školstvo a školský systém na Slovensku v rokoch 1945–1989. In: KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 218–233. ISBN 978-80-56803-69-1.
- KUDLÁČOVÁ, Blanka, 2023. Education as a Political Tool of the Communist Regime in Slovakia. In *Pamięć i Sprawiedliwość*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Roč. 42, č. 2, s. 59–78. ISSN 1427-7476.
- KUŠNÍROVÁ, Dana, 2022. Mesto hutníkov a baníkov: industrializácia východného Slovenska a rozvoj školstva v Košiciach v rokoch 1945–1970. In: FILČÁKOVÁ, Míriama (ed.). *Poznanie, spoločnosť, dejiny. Stretnutie mladých historikov XI*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, s. 71–83. ISBN 978-80-574-0087-5.
- LIPTÁK, Lubomír, 1998. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-337-6.
- LONDÁK, Miroslav, 1999. *Otázky industrializácie Slovenska (1945–1960)*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-22405-70-6.
- LONDÁK, Miroslav & HLAVOVÁ, Viera, 2024. Slovensko v socialistickom Československu – Ekonomický vývoj. In: LONDÁK, Miroslav (ed.). *Slovensko v 20. storočí. Piaty zväzok, V obnovenom Československu 1945–1960*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-2052-5.

- LONDÁKOVÁ, Elena, 2007. *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-0992-6.
- LONDÁKOVÁ, Elena, 2021. Sociálno-ekonomické a kultúrne súvislosti vývoja školstva po roku 1945. In: MIKULOVÁ, Agáta, LANGEROVÁ, Tereza & GEMBEŠOVÁ, Lucia (eds.). *Dejiny školstva v Bratislavskej župe*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, s. 25–34. ISBN 978-80-99911-06-3.
- LUKÁČ, Eduard, 2020. *Pôsobenie učňovských a odborných škôl v Prešove koncom 19. a v 20. storočí – vybrané príklady*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-2640-9.
- MOLNAR, Béla, 2017. Training and Practice in Hungarian Teacher Training Institutes 1945–1959. In: *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)* [online]. Roč. 8, s. 85–92. ISSN 2587-1730. Online: <https://www.epeess.net/index.php/epess/article/view/379/379>.
- OLEJNÍK, Milan, 2018. *Implementácia marxisticko-leninskej ideológie vo sfére vzdelávania na Slovensku v kontexte politického vývoja v rokoch 1948–1953*. Prešov: Universum. ISBN 978-80-89946-06-8.
- PEŠEK, Jan, 1998. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Bratislava: Historický ústav SAV, Nadácia Milana Šimečku. ISBN 978-80-96758-84-5.
- PEŠEK, Jan, 2012. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu. I. Na ceste k moci (1945–1948), pri moci – od prevratu k pokusu o reformu (1948–1968)*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-1256-8.
- PŠENÁK, Jozef, 2011. *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-80847-04-3.
- PŠENČÍKOVÁ, Anna, 2007. *135 rokov strednej priemyselnej školy strojníckej v Košiciach*. Doplnené vydanie z roku 2002. Košice: Viena. ISBN 978-80-892-3223-9.
- RYCHLÍK, Jan et al., 2024. *Dějiny Slovenska*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-76019-15-7.
- SCHNEIDER, Christoph. M., 1994. *Research and Development Management: From the Soviet Union to Russia*. Heidelberg: Physica-Verlag. ISBN 3-7908-0757-5.
- ŠIMÁNĚ, Michal & KAMANOVÁ, Lenka, 2020. Příjímací řízení na středních odborných školách v období socialistického Československa. In: *Studia paedagogica* [online]. Roč. 25, č. 3, s. 69–101. DOI: <https://doi.org/10.5817/SP2020-3-3>.
- ŠIMÁNĚ, Michal, 2021. Střední odborné školství v Československu v letech 1945–1953. In: ADAMEC, Petr & ŠIMÁNĚ, Michal (eds.). *Vybrané kapitoly soudobých témat odborného vzdělávání*. Praha: Powerprint, s. 10–25. ISBN 978-80-7568-402-8.

- ŠIMÁNEĚ, Michal, 2023. *Střední odborné školy v Československu v době komunismu: Každodenní život z pohledu učitelů Jihomoravského kraje*. Brno: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7676-793-5.
- ŠPROCHA, Branislav, 2009. Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. In: *Prognostické práce*. Roč. 1, č. 2, s. 145–242. ISSN 1338-3590. Online: https://www.prog.sav.sk/wp-content/uploads/pp2_2009_0.pdf.
- ŠTEFANSKÝ, Michal, 2008. *Studená vojna: Slovensko 1946–1954*. Bratislava: Vojenský historický ústav. ISBN 978-80-969375-5-4.
- VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav & TEJCHMAN, Miroslav, 2017. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku. 1944–1989*. Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-561-3.
- ZOUNEK, Jiří, ŠIMÁNEĚ, Michal & KNOTOVÁ, Dana, 2017. *Normální život v nenormální době. Základná školy a jejich učitelé (nejen) v době normalizace*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7552-709-7.